

भाजीपाला पिकांचे वर्गीकरण

श्री. विशाल यादव
विषय विशेषज्ञ (उद्यानविद्या)
महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर सलग्न, कृषी विज्ञान केंद्र, नागांव, ता. मुरबाड, जि. ठाणे

डॉ. सुरेश जगदाळे
वरिष्ठ शास्त्रज्ञ व प्रमुख

डॉ. प्रणाली ठाकरे
विषय विशेषज्ञ (कृषि विस्तार)

भाजीपाला पिकांच्या वर्गीकरणाची गरज:

भाजीपाला लागवड करणा-या शेतक-यांना प्रत्येक भाजीपाला पिकाची सखोल माहिती असावी लागते. भाजीपाला पिकांचे वनस्पतीशास्त्रातील स्थान भाजीपाला, पैदासशास्त्र, लागवड तंत्र, पिकसंरक्षण आणि पिकांची काढणी केल्यानंतर होणारे बदल या सर्व बाबींची माहिती शेतक-यांना असणे आवश्यक आहे.

भाजीपाला पिकांच्या वेगवेगळ्या भागाचा उपयोग भाजी म्हणून केला जातो. वनस्पतीशास्त्रातील वर्गीकरणाचा विचार केल्यास भाजीपाला पिके निरनिराळ्या गटात विभागता येतात. विविध भाजीपाला पिकांना लागणारे हवामान वेगवेगळे आहे. भाजीपाला लागवडीच्या पध्दतीत फरक आहे. या मुद्द्यांचा विचार करून भाजीपाला पिकांचे वर्गीकरण वेगवेगळ्या पध्दतीने केले आहे. भाजीपाला पिकांचे कोणतेही एकच वर्गीकरण सर्व ठिकाणी उपयुक्त नाही. संशोधन करणारे शास्त्रज्ञ, लागवड करणारे शेतकरी, वनस्पती शास्त्रज्ञ या सर्वांना वर्गीकरणाची एकच पध्दत उपयोगी पडत नाही. भाजीपाला पिकांचे वर्गीकरण त्या पिकांचा अभ्यास सुलभ व्हावा म्हणून केले आहे.

खालीलप्रमाणे भाजीपाला पिकांचे वर्गीकरण करतात.

- भाजीपाल्याचे वनस्पतीशास्त्रानुसार वर्गीकरण
- भाजीपाल्याचे हवामान तथा हंगामानुसार वर्गीकरण
- भाजीपाल्याचे खाण्यायोग्य भागानुसार वर्गीकरण
- भाजीपाल्याचे लागवड पध्दतीनुसार वर्गीकरण

१) भाजीपाल्याचे वनस्पतीशास्त्रानुसार वर्गीकरण:

भाजीपाला पिकांवर संशोधन करणा-या शास्त्रज्ञांना ह्या पध्दतीच्या वर्गीकरणाची आवश्यकता असते. भाजीपाला पैदासकाराला पिकांचे वनस्पतीय संबंध माहिती असणे आवश्यक असते. त्या पिकाचे उगमस्थान, फुले उमलण्याची वेळ इ. माहिती संकर करण्यासाठी आवश्यक असते. त्याचबरोबर भाजीपाला पिकांचे शास्त्रीय नाव सर्व देशात एकच राहावे व पीक ओळखतांना गोंधळ होऊ नये म्हणून वनस्पती शास्त्रीयदृष्ट्या भाजीपाला पिकांचे सविस्तर वर्गीकरण केले जाते.

सर्व भाजीपाल्याच्या पिकांचा अँजोओस्पर्म गटामध्ये समावेश होतो. या गटाचे एकदल व द्विदल वर्गांमध्ये विभाजन केले व ते पुढे निरनिराळ्या कुळामध्ये विभाजन केले आहे. पिकांचे कुळ जाती, उपजाती या गोष्टींची माहिती या वर्गीकरणामुळे होते.

भाज्यांचे वनस्पतीशास्त्रीय दृष्ट्या वर्गीकरण:

एकदल पिके:

- कांदा कुळातील पिके उदा. कांदा, लसूण
- अरेसिया कुळातील पिके उदा. अळू
- लिलीएसी कुळातील पिके उदा. शतावरी
- डायस्केरीएसी कुळातील पिके उदा. सुरण, याम

द्विदल पिके:

- पालक कुळातील पिके उदा. बीट, पालक
- सुर्यफुल कुळातील पिके उदा. लेट्यूस
- कोबी कुळातील पिके उदा. पानकोबी, फुलकोबी, नवलकोळ, मुळा, शलगम, मोहरी, ब्रोकोली
- काकडी कुळातील पिके उदा. काकडी, दोडका, घोसाळी, कारली, पडवळ, कलिंगड
- शेंगा कुळातील पिके उदा. वाटाणा, घेवडा, चवळी, वाल, गवारे
- भेंडी कुळातील पिके उदा. भेंडी
- वांगी कुळातील पिके उदा. बटाटे, वांगी, टोमॅटो, मिरची
- गाजर कुळातील पिके उदा. गाजर. पार्सली, सेलरी, पार्सनीप
- कन्दुल्युलेसी कुळातील पिके उदा. रताळी

२. भाजीपाल्याचे हवामान तथा हंगामानुसार वर्गीकरण:

ह्या पध्दतीमध्ये पिकांच्या वाढीसाठी लागणा-या तापमानानुसार वर्गीकरण केले जाते. थोडक्यात, पिकाला लागणा-या तापमानावर आधारीत वर्गीकरण करतात. यामुळे कोणते पीक कोणत्या हंगामात लावावे हे समजते. काही भाजीपाला पिके अती थंड तापमानात वाढतात. अशा पिकांना हिवाळी पिके किंवा थंड हवामानात वाढणारी पिके असे म्हणतात. जास्त तापमान सहन करणारी भाजीपाला पिके ही उन्हाळ्यात लावली जातात. या पिकांना उन्हाळी पिके किंवा उष्ण हवामानात वाढणारी पिके असे म्हणतात.

हिवाळी भाजीपाला पिकांमध्ये पिकाचे मूळ, खोड, पाने, कंद, अपक्व फुले, इत्यादी भाग खाण्यास योग्य असतात. जास्त तापमान येणा-या भाजीपाला पिकांचा खाण्यायोग्य भाग अपक्व अथवा पक्व फळे हा असतो. वर्गीकरणामुळे कोणते पीक कोणत्या हवामानात चांगले वाढू शकेल याचा उलगडा होतो. हवामानानुसार भाजीपाला पिकांचे खालीलप्रमाणे वर्गीकरण केले जाते.

हवामानानुसार भाजीपाला पिकांचे वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे केले जाते:

खरीप हंगामात येणा-या भाज्या:

काकडीवर्गीय भाज्या, मिरची कुळातील भाज्या,

शेंगवर्गीय भाज्या, कांदा, रताळी, माठ, राजगिरा, बेबीकॉर्न, शेपू, भेंडी इ.

हिवाळी हंगामात येणा-या भाज्या:

कांदा, लसून, गाजर, मुळा, बीट, कोबीवर्गीय भाज्या, बटाटा, वाटाणा, शतावरी, पालक, मेथी, चुका, ब्रोकोली, झुकीनी. टोमॅटो, ब्रुसेल्स स्प्राऊड,

उन्हाळी हंगामात येणा-या भाज्या:

भेंडी, गवार, चवळी, टरबूज, खरबूज, वेलवर्गीय भाज्या, भोपळा, दोडका, कारली इ.

भाज्यांचे वरील प्रकार ढोबळमानाने वर्गीकरण केले असले तरी महाराष्ट्रातील हवामान समशीतोष्ण असल्यामुळे काही भाज्या उदा. वांगी, टोमॅटो, कांदा, कोबी, मिरची इ. जवळजवळ वर्षभर घेतल्या जातात. याशिवाय विविध प्रकारच्या हवामानाला प्रतिसाद देणा-या जाती विकसीत केल्यामुळे हवामानानुसार भाजीपाला पिकांचे वर्गीकरण काटेकोरपणे लागू पडत नाही.

३. भाजीपाल्याचे खाण्यायोग्य भागानुसार वर्गीकरण:

निरनिराळ्या भाजीपाला पिकांचे निरनिराळे भाग खाण्यासाठी उपयुक्त असतात. त्यावरून भाजीपाला पिकांची विविध गटात विभागणी करतात. यामुळे पिकांचा कोणता भाग खाण्यासाठी वारतात याची माहिती होते. ह्या वर्गीकरणात एका गटात येणा-या भाजीपाला पिकांना जमीन व पोषणद्रव्ये सर्वसाधारणपणे सारखी लागतात. भाजीसाठी उपयोगात येणा-या भागावरून भाजीपाला पिकांची खालील गटांत विभागणी करतात.

भाजीपाल्याचे खाण्यायोग्य भागानुसार वर्गीकरण:

पाने:

पालक, मेथी, राजगीरा, माठ, तांदुळजा, पानकोबी, शेपू, करडई

खोड:

नवलकोल, शतावरी, अळू

फळे:

टोमॅटो, वांगी, मिरची, भेंडी, कारली, इतर वेलवर्गीय भाज्या

फुले:

फुलकोबी, हादगा, शेवगा, ब्रोकोली

कंदमुळे:

बटाटा, रताळी, कांदा, लसून, मुळा, बीटरूट, गाजर

४. भाजीपाल्याचे लागवड पध्दतीनुसार वर्गीकरण:

भाजीपाला पिकांना लागणारे हवामान आणि मशागतीच्या पध्दतीवर आधारीत पिकांचे वर्गीकरण शेतकऱ्यांना फार उपयुक्त आहे. यामुळे मशागतीच्या पध्दती समान असणा-या भाजीपाला पिकांचे म्हणजेच एका गटात येणा-या पिकांच्या लागवडीचे विवेचन करता येते. अशा वेळी प्रत्येक भाजीपाला पिकाला लागणारी माहिती वेगळी द्यावी लागत नाही. उदा. काकडीवर्गीय गटातील अनेक पिकांना लागणारे हवामान, मशागत पध्दती, कीड आणि रोग हे बहुतांशी सारखेच असल्यामुळे सर्व पिकांची माहिती सर्वसाधारणपणे एकाचवेळी देऊन पुनरावृत्ती टाळता येते या लागवड पध्दतीवर आधारीत वर्गीकरणाचे खालील प्रकार आहेत.

बटाटा	वेलवर्गीय भाज्या- काकडी, कारली, दोडका
फळभाज्या- टोमॅटो, वांगी, मिरची, भेंडी	कांदावर्गीय भाज्या- कांदा, लसून
कोबीवर्गीय भाज्या- ब्रोकोली, पानकोबी, फुलकोबी,	उन्हाळी- पालेभाज्या
मुळावर्गीय भाज्या- गाजर, मुळा, रताळी	कंदवर्गीय भाज्या- अळू, सुरण
शेंगवर्गीय भाज्या- वाटाणा, गवार, चवळी, वाल	बहुवर्षायु भाज्या- हादगा, शेवगा, तोंडली, अळू, कडीपत्ता

(संपर्क: +९१ ९७६७०३७६९१)

मुख्य पिकांच्या संरक्षणासाठी पिकांची लागवड करताना किंवा काही काळ अधिक सापळा पिकांची लागवड करण्याची शिफारस केली जाते.

सापळा पीक उद्देश:

- झेंडू मावा व इतर किडींपासून पिकाचे रक्षण करते. पिकाचा सूत्रकृमीपासून बचाव करते. मधमाश्या व मित्र कीटकांना आकर्षित करते.
- तूर फुलोरा अवस्थेत असताना मित्र कीटकांना व परजीवी कीटकांना आकर्षित करते. त्यांचे आवडीचे निवासस्थान आहे.
- गाजर फुलोरा अवस्थेतील गाजर मधमाश्या, परजीवी कीटक, मित्र कीटकांना आकर्षित करते.
- मोहरी उत्तम सापळा पीक म्हणून काम करते. मधमाश्या व मित्र कीटकांना आकर्षित करते.
- मका अनेक मित्र कीटक व परजीवी कीटकांचे निवासस्थान आहे. पक्ष्यांना बसण्यासाठी पक्षिथांबा म्हणूनही उपयुक्त.
- कारळा मधमाश्या व मित्र कीटकांना मोठ्या संख्येने आकर्षित करते.
- गाजर गवत निर्मूलनासाठी मेक्सिकन कीटक- जैविक पद्धतीत गाजर गवत निर्मूलनासाठी झायगोब्रामा बायकलॅरॅटा या मेक्सिकन कीटकाचा वापर करता येतो.